

Girişimciliğin Tarihsel Gelişimi

Orhan akmak*

Girişimciliğin tarihsel gelişimi iki dönem hâlinde incelenmektedir. Temel ayıraç olarak sanayi devrimini alıp, sanayi devrimi öncesinde sermaye birikim sürecini hazırlayıcı ticarî faaliyetlerde bulunan gezgin tüccarların (tüccar-ı seffar) dönemi “ticarî dönemdeki girişimcilik”; sanayi devrimi sonrasında yerleşik olarak faaliyette bulunan ve sermaye birikimini yatırıma dönüştüren yerleşik tüccarların (tüccar-ı mütemekkin) dönemi ise “sanayi dönemindeki girişimcilik” olarak ifade edilebilir. Değerlendirmeye geçmeden önce bu çalışmada, girişimci kavramından neyin kastedildiğini kısaca ifade etmek yararlı olacaktır.

Girişimci kimilerine; üretkenlik, yenilikçilik, riski üstlenebilme, kâr elde etme peşinde koşma özellikleriyle iktisadî hayatı geliştirici bir faktör olarak görünürken; kimilerine göre ise, rant arayan veya kollayan, üretmeyen, hazıra konan, işçilerin hakkını alan bir avantacı gibi görünmektedir. Bir kısım iktisatçı ise girişimciliği alelâde bir üretim faktörü olarak ele almaktadır. Aslında girişimcilik, tabiat, işgücü ve sermayenin servet üretimine daha fazla ve etkin olarak dahil edilebilmesinde gerekli bir vasıta olarak kabul edilmektedir. Girişimcilik, bu anlamıyla, bir ülkenin iktisadî yapısının ruhu derecesindedir. Her ferdin kendi ihtiyaını kendi imkânlarıyla karşılayabildiği dönemde, doğal olarak, girişimciye ihtiyaç yoktu. Girişimcinin ortaya çıkması için ihtiyaçların çeşitlenmesi ve artması, işgücünün uzmanlaşması

* Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, Maliye Bölümü.

gereklidir. Bu durum, sanayi teŖebbüslerinden önce ticarî teŖebbüslerde meydana gelmiştir. Eski zamanlarda teŖekkül eden kervanlarla yapılan ticaret, girişimciliğin ilk şekli olarak ifade edilebilir. Daha sonraları girişimcilik, ticarî teŖebbüslerden sanayi teŖebbüslerine kadar uzanmış ve günümüzdeki hâlini almıştır (Mehmed Cavid, 2001:77).

Girişimci, bazen işçi sınıfından yetişmiş bir kişi, bazen işçilikle ilgisi olmayan bir kimse olabilir; bazen teŖebbüse bütün sermayesini ve bazen sermayesinin bir kısmını koyar; bazen de hiç sermaye koymayarak kurduğu işi başkalarının sermayeleri ile devam ettirir (Mehmed Cavid, 2001:78). Bu bağlamda, en kapsamlı ifadesiyle, girişimcilik; kâr elde etmek için risk alan, yenilik yapan, piyasa dengesizliklerini gideren, iktisadî örgütlenmeyi sağlayarak tüketicilerin ihtiyaçlarının giderilmesini üstlenen üretim faktörü sahibinin adıdır. Bu çalışmada da “girişimcilik”ten, hangi alanda olursa olsun, kazanç fırsatlarını görme “kabiliyeti” kastedilmektedir. Bir toplumun girişimci bir ruha sahip olup olmadığını, ancak bu açıdan değerlendirebiliriz.

Sanayi devriminin en önemli özelliklerinden biri de, girişimcinin iktisadî hayatın en önemli unsurlarından olduğunun farkına varılması ve “girişimcilik” kavramının keşfedilmesi olmuştur. Keşfedilen bu faktör, sanayi devrimiyle birlikte büyük gelişmelere öncülük eden ekonomik sürecin en temel yapıcısı, yapılandırıcısı, kısacası *temel taşı* niteliğindedir (Kent, 1984:1). Girişimcilik kavramı, iktisat teorisi açısından XVIII. yüzyılda tahlil edilmiş olmasına rağmen, iktisat tarihi açısından girişimcilik faaliyetleriyle ilgili olaylara çok daha eski zamanlardan beri rastlanılmaktadır. Bu çalışmada girişimcilik olgusunun nasıl ortaya çıktığı ve nasıl geliştiği kısaca, ama aşamalı olarak izah edilecektir. Girişimciliğin tarihsel gelişiminin aşamalı olarak ele alınmasının temel amacı; tarihî anekdotlar sunmak değil, tam aksine girişimciliğin iktisadî faktörleri nasıl etkileyerek ülkelerin geleceğini belirlediğini ortaya koyabilmektir.

Sanayi devrimiyle birlikte Batı’daki göz kamaştırıcı ekonomik gelişmeleri açıklamada birçok bilim adamı farklı sebepler ileri sürmüşlerdir. Meselâ;

Werner Sombart (See, 2000:107-108), Batı’daki iktisadî gelişmenin temelini İngiltere’de sanayi devriminin başlamasına ve faiz karşılığı borç alıp veren Yahudilerin ticarî zihniyetine bağlamaktadır.

Max Weber (1985) ise bu gelişmenin temelinde, değer yargularıyla hesaplaşan ve kendi gelenek, kültür, ahlâk ve dinlerinin ticarete yönelik geleneksel anlayışını değiştirebilme cesaretini gösteren Kalvinistlere bağlamaktadır. Weber, Kalvinistlerin geliştirdiği Protestan ahlâkını, kapitalizmin gelişmesinin esas sebebi olarak görmektedir.

Piyasa

Karl Marks (1993), sanayi devrimiyle birlikte meydana gelen iktisadî durumu; işverenlerin, çalıştırdıkları işçilerin haklarını ödemeyerek elde ettikleri haksız kazançlara bağlamaktadır.

Son dönemdeki önemli iktisat tarihçilerinden, Marksist Eric J. Hobsbawm ile klâsik liberal David S. Landes, geleneksel iktisat tarihi anlayışının aksine, sanayi devriminin ve kapitalizmin yükselmesini ve yaygınlaşmasını daha farklı bir bakış açısıyla ele almışlardır. Hobsbawm (1998), sanayi devriminin ortaya çıkmasında ve kapitalizmin gelişmesinde girişimcinin çok önemli bir role sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, esas faktörün kâr güdüsü olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, devletlerin kendi müteşebbislerinin daha fazla kâr elde edebilmesi için, siyasî destek sağladığını ileri sürmüştür. Hobsbawm, kâr elde etmenin ötesinde bir amacı olmayan girişimcinin, işçinin hâsıladaki payını kısma veya hakkettiğini vermeme yoluna gideceğini; sanayi devriminin de girişimcinin işçi sınıfı üzerindeki bu haksız tasarrufunu artırdığını ileri sürmektedir.

David S. Landes (1969; 1998) ise hadiseye daha farklı bir yaklaşım getirmiştir. Landes, bu konuda yapılan yorumların sebepten çok sonuç olduğunu belirterek aslında zenginliğin esas müsebbibinin “girişimci” olduğunu altını çizmektedir. Özellikle *Milletlerin Zenginliği ve Fakirliği* (1998) adlı çalışmasındaki temel argümanı; İngiltere’nin diğer ülkelere göre daha iyi bir ekonomik duruma sahip olduğunun aramaktır. Landes’in cevabı, “özel mülkiyet”i kurumsallaştıran müteşebbis sınıfın elde ettiği başarıdır. Günümüzdeki genel kanağe göre¹, Batının ticarî alandaki gelişmesinin temelinde yatan faktör, ilk önceleri macera aramak için faaliyette bulunan girişimcilerin, daha sonraları ticarî hayatı yönlendiren bir grup hâline gelmesidir. Onların girişimcilik faaliyetleri; medeniyeti geliştiren, teknolojik imkânları yenileyen, kültür ve gelenek farklılıklarını ortadan kaldırarak hoşgörüyü yaygınlaştıran bir özelliğe sahiptir. Ancak, daha da önemlisi, “kâr” elde etme çabasını gösteren girişimcinin en önemli özelliği, piyasa ekonomisinin temeli olan “özel mülkiyet” mefhumunun kurumsallaşmasını sağla-

¹ Sanayi devrimi hakkında veya genel anlamda Batı ile Doğu’nun ekonomik performans farklılığı üzerinde çok farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu tartışmalar genelde iktisadî hayatı “Proletarya ile Burjuvanın” kavgası gibi yorumlayan Marksist görüş ile -ki bu fikrin günümüzde önde gelen temsilcileri Eric Hobsbawm, Wess Hobson, Immanuel Wallerstein’dir- ekonomik refah ile birlikte hak ve özgürlüklerin de genişlediğini düşünen klâsik liberal yorum ekseninde geçmektedir. Bu tartışmanın 1776 yılında Adam Smith tarafından başlatıldığı kabul edilmekle birlikte, klâsik liberal ekolün günümüzdeki temsilcileri, Hayek ve Mises’in çalışmalarını geliştiren David Landes, Peter Bauer, Deepak Lal, Max Hartwell gibi yazarlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Woods (2002:43-47) ve Raico (2002:75-89).

ması olmuştur². Eğer Sombart'ın ifade ettiği gibi ticarî gelişme sadece bir “milliyet”e veya Weber’in ileri sürdüğü gibi bir “mezhep”e bağlı olmuş olsaydı, günümüzde dünyanın dört bir tarafında meydana gelen iktisadî gelişmeleri açıklamak zorlaşabilirdi. Çünkü günümüzdeki küresel ticaret milliyet, din ve de sınır tanımadan gelişmektedir. Bununla birlikte, Weber ve Sombart'ın haklı olduğu taraf, kapitalist zihniyeti her toplumun veya kültürün kabul etme süresinin değişmekte ve/veya gecikmekte olduğudur. Ama özü itibarıyla “kâr” elde etme arzusuyla, kendi çıkarını korumaya çalışan girişimcinin, iktisadî gelişmenin temel kaynağı olduğu ifade edilebilir.

Buraya kadar genel olarak girimcinin iktisadî gelişme sürecindeki rolüyle ilgili olarak farklı fikir adamlarının görüşlerini kısaca özetledik. Şimdi de sanayi devrimi öncesinde ve sonrasında girişimciliğin nasıl geliştiğini inceleyelim.

1. Sanayi Devrimi Öncesinde Girişimcilik (Ticarî Dönem)

Girişimci kavramının sanayi devrimi öncesindeki karşılığı “tüccar”dır. Ticaret ve tüccar ilişkisi, insanlık tarihinin ilk zamanlarına kadar gitmektedir. Ancak, modern anlamda *tüccar-ticaret* ilişkisi, gündelik ihtiyaçların karşılanmasına yönelik “mala karşılık mal” ekonomisinin; diğer bir ifadeyle, “takas ekonomisi”nin sonrasında, “mal-para” ilişkisinin yaygınlaştığı VII. yüzyıldan sonra yoğunlaşmaya başlamıştır. Sınır ötesi ticaretlerin yapıldığı, doğal üstünlüğe tâbi olan malların uluslararası ticarete konu olduğu bu dönemde tüccarlar, bilinçli ve plânlı olmadan sanayi devriminin ortaya çıkmasına sebebiyet verecek birtakım altyapı çalışmaları yapmışlardır. Bu dönem; sermaye birikiminin arttığı, kurumsal yapının yaygınlaştığı, insanların değer yargularıyla hesaplaştığı, kısacası hem zihniyet değişikliğinin yaşandığı hem de iktisadî yapının geliştiği bir dönemdir. Girişimcilerin bu dönemdeki katkısı sadece ekonomik nitelikli olmayıp aynı zamanda siyasî, hukukî, kültürel ve ahlâkîdir.

Orta Çağ dönemi (Batı Roma İmparatorluğu'nun 476 yılında yıkılmasından başlayarak Osmanlı'nın 1453'te İstanbul'u fethetmesine kadarki dö-

² Mülkiyet hakları meselesi iktisat ve tarih yazınında hak ettiği ilgiyi görememiştir. Hatta Tom Bethell (1998:7-18), *The Noblest Triumph – Property and Prosperity Through the Ages* adlı çalışmasındaki “Mülkiyetin Nimetleri” adlı birinci bölümde, son zamanlarda yapılan tarih çalışmalarında “özel mülkiyet” kavramının bile bile veya farkında olmadan “ıskalandığı”nı belirtmektedir. Meselâ Britannica Ansiklopedisi'nin yayınladığı “Batı Dünyasının Muhteşem Kitapları” arasında “özel mülkiyet” kavramı ile ilgili bir kitabın olmadığını; Arnold Toynbee'nin tarih çalışmalarında özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti arasındaki farkın önemli olmadığı gibi yorumlarda bulunduğunu; William H. McNeill'in “Batı'nın Doğuşu”, Oswald Spengler'in “Batı'nın Çöküşü” adlı çalışmalarında ise “özel mülkiyet” kavramının incelenmediğini belirtmektedir.

nem), genelde, Batı için “karanlık” bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Aslında Orta Çağ, Batı’nın arayış içinde olduğu ve Roma İmparatorluğu’ndan kalma kadim çizginin değiştirilmesi için yapılan çabalar dönemi olarak görmek gerekir. Bu dönemde Avrupa’nın en büyük atılımı, toplumun en küçük birimi olan aile içinde korunmaya ve geliştirilmeye çalışılan iktisadî varlıkların, piyasaya açılarak, piyasadaki kurumlar vasıtasıyla değerlendirilmesine imkân sağlanması olmuştur. Böylece insanlar, sahip oldukları iktisadî kıymetleri daha iyi değerlendirebilmenin yollarını aramaya başlamışlardır (Tezel, 1994:11). Yaklaşık olarak üç asır süren bu dönem, tarımdan başlayarak sanayi mamullerinin geliştirilmesine ve çeşitlendirilmesine kadar birçok alanda Batı ekonomisine üstünlük sağlamıştır. Ancak, iktisadî değerlerin piyasa şartlarına göre kullanılmasına ve yönlendirilmesine imkân sağlayan en önemli kurumsal değişiklik “özel mülkiyet” kurumunun inşası olmuştur. Bu sayede kilisenin denetiminde bulunan ve “ortak mülkiyet” olan tarımsal araziler ile loncaların denetiminde olan “iktisadî kaynaklar”, özel mülkiyet tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Ülke içinde yapılan ticaretin, sermaye birikimini artırma konusundaki etkinliği sınırlıdır. Sermaye birikimine ihtiyaç duyan ülkelerin uluslararası ticarete konu olacak mal ve hizmetlerini piyasaya sürmeleri hâlinde daha hızlı bir sermaye birikimi sağlanabilecektir. Özellikle, sanayi yatırımlarının yetersiz olduğu ülkelerde, eğer sanayi yatırımları artırılmak isteniyorsa, bunun en önemli yöntemlerinden birisi, uluslararası ticaretin sağladığı fırsatları değerlendirebilmektir. Yani ülke içinde üretilebilen mallardan daha fazla üreterek bir “artık değer” meydana getirmek ve bunu dış piyasaya satarak, ülke içi piyasaya arz edilen mal ve hizmetleri genişletmektir. Bu sayede hem ülke içindeki üretimin değeri artmış olacak hem de millî gelir, nicelik ve nitelik olarak artacaktır (Deane, 1994:46). İşte bir zamanlar Doğu’daki kervanlar yoluyla yapılan sınır ötesi ticaret, daha sonraları Batı’da deniz yoluyla yapılan çok daha büyük bir ticarete dönüşmüştür. Orta Çağ’da tarım endüstrilerinin ağırlıkta olduğu bir sektörel yapı ve bu tarımsal ürünlerin ticaretinin yapıldığı bir dönem söz konusudur. Bununla birlikte, egzotik malların kıtalar arası ticareti de yapılmaktadır. Ticaretin her türlü riskini göze alan ve daha fazla kâr elde etmek için girişimlerde bulunan toplumlar, ekonomik bakımdan başarıyı yakalayabilmişlerdir.

Bu dönemde *girişimci-tüccar ile ticaret* arasındaki ilişkiyi şöyle özetleyebiliriz (See, 2000: 25-36):

1. Girişimcilerin kendilerine ait bir uzmanlık alanları yoktur. Her çeşit malı alır satarlar.

2. Girişimciler kendilerine sınırlı bir ticarî alan seçmemişlerdir. Onlara göre, ulaşabildikleri her yer kendileri için bir “pazar” niteliğindedir.

3. Girişimciler, üretim fazlası olan bölgeden mal alarak ihtiyaç duyulan bölgelere ulaştırırlar. Kısacası bir diyardan bir diyara mal mübadelesini (arbitraj) sağlarlar.

4. Girişimciler, XV. yüzyıla kadar, deniz taşımacılığı fazla gelişmediği ve yaygın olmadığı için, ulaşımda karayolunu kullanmışlardır. Ancak, karayolları güvenilir olmadığı için, birlikler hâlinde toplanır ve müşterek alım satımlardan doğan kârı “hisseleri oranında” paylaşırlardı.

5. Bu dönemde bankacılık ağı olmadığı için, girişimciler, genelde, kökeni VII. yüzyıla dayanan fuar mektuplarını ve poliçeleri kullanmayı tercih etmişlerdir.

Kısacası, feodal bir dönem olmasına rağmen, bir kısım maceracı girişimciler, yaptıkları ticarî spekülasyonlarla, “kurak” bir iktisadî devirde bile verimli birtakım faaliyetlerde bulunabilmişlerdir. Bu dönemde, özellikle uluslararası ticarete konu olan malları değerlendirebilme kabiliyetini gösteren -meselâ Kuzey İtalya, Hollanda gibi- ülkeler “sermaye birikimi” sürecini daha hızlı tamamlamış ve sanayi yatırımları yapmaya daha erken başlamışlardır. O dönemdeki uluslararası ticarete konu olan mallar; tarımsal ürünler ve aletler, dokumacılık sektörü için yün ve ipek, doğal üstünlüğe sahip olan egzotik mallar (tütün, baharat, şeker, ipek gibi.) ve lüks tüketim yönelik mallardır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, sermaye birikiminin yatırım için gerekli bir üretim faktörü olmasıyla birlikte, üretimi ve yatırımı devamlı kılacak olan, kâr beklentileridir. O yüzden girişimci, sadece sermaye birikimi süreciyle yetinmeyip, elindeki ekonomik değeri artırmanın yollarını aramak için de faaliyette bulunmak zorundadır. Diğer bir ifadeyle, girişimcilerin sahip oldukları kaynakları değerlendirip gelir elde etmeleri “sermaye birikimi”ni artırmışsa da esas önemli olan, elde edilen bu sermaye birikiminin tekrar değerlendirilmesine imkân sağlayacak *piyasa kurumlarının* var olmasıdır. Çünkü, bu dönemdeki bazı girişimciler, sahip oldukları sermaye birikimiyle, mal alıp satmanın ötesinde bazı ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır: Toptancılık, ev endüstrisi, re-export bunların başında gelmektedir.

Girişimcilik açısından bu dönemdeki en önemli faaliyet, bazı girişimcilerin kendi hesaplarına ücretli işçi çalıştırmaya başlamaları ve yeni iş sahaları ihdas etmeleri olmuştur. Özellikle dokumacılık alanında ev endüstrisinin canlandırılması ve bununla birlikte bazı tüccarların küçük çaplı girişimlerini bir araya getirip daha büyük çapta ticarî faaliyetlerde bulunmaları ile

toptancı-tüccarlar da faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Dokumacılık ve tarımsal aletlerin geliştirilmesi konusunda re-export, tüccarların kullandığı en önemli araç olmuştur. Bunlar bazı hammadde üreten yerlerden malı alıp kendi ticarethanelerinde işleyerek onları bir mamul hâline getirmiş ve hammadde ithal ettikleri pazarlara ürünlerini ihraç etmeye başlamışlardı. Bu yöntemle girişimciler, hem mal alırken hem de satarken gelir elde etmişlerdir. Meselâ *Doğu-Hint Adaları* ticarî şirketlerinin esas amacı buydu. (Bkz. Güran, 1997:95-97).

Tarımsal faaliyetlerle birlikte ev endüstrisinin ortaya çıkardığı ekonomik refah, evlilikleri hızlandırmış ve nüfusu yoğunlaştırmıştır. Bu durum arazilerin bölünmesini teşvik ederken değerini de artırmıştır. Aynı zamanda köylerin genişlemesiyle birlikte, şehirde istihdam edilebilecek bir istihdam fazlası nüfus ortaya çıkmıştır. Kendisinin ve çocuklarının çalışmasının verdiği ümitler sayesinde çiftçi, nüfus artışı konusunda herhangi bir tahdit koymamaya başlamıştır (Braun, 1998: 65). Nitekim Orta Çağ'ın başında yaklaşık olarak 300 milyon olan dünya nüfusu, XI. yüzyıldan itibaren ticarî faaliyetlerin sınır ötesine ve deniz aşırı ülkelere kaymasıyla birlikte önemli bir artış göstermiştir. Ancak XIV. yüzyılın başlarındaki (1338) veba salgınıyla birlikte dünya nüfusunda önemli bir kayıp gerçekteşmişse de, özellikle birinci sanayi devrimiyle birlikte, hemen hemen 1 (bir) milyara yaklaşan bir dünya nüfusu söz konusu olmuştur.

Bir ya da iki kalfanın ve bir ustanın bağımsız el zanaatlarından oluşan iş yerlerinde ticarî faaliyette bulunan Orta Çağ tüccarları ve/veya esnafları, XIII. yüzyılda kendilerine hammadde temin edip bitirilmiş ürünlerini piyasaya arz eden büyük tüccarlara bağımlı oldular. Üreticilerin aracılara bağımlı olmasına sebep olan bu durum pazar payının artmasının bir sonucudur. Kırsal nüfusun üretim sürecine dahil edilmesi bu şekilde sağlanmıştır (Landes, 1997:16).

Bu durum, girişimcilere birkaç noktada kolaylık sağlamıştır.

1. Yeni pazarlar ve yeni mallar elde etmek,
2. Uzmanlaşma ve
3. Ticaretin kurumsallaşmaya başlaması: Meselâ, fuarların ve malî piyasaların ortaya çıkması gibi.

Bu kolaylıklara rağmen, XV. yüzyıla kadar Batı'da, girişimcilerin önünde hâlen dinî, idarî ve kültürel engeller söz konusudur. Bunlar, şu şekilde sıralanıp açıklanabilir:

1. Toprak mülkiyetinin en büyük kısmını elinde bulunduran kilisenin her konuda otorite olması, ticarî hayatı da etkiliyordu. Kilisenin ticaret

üzerindeki etkisi, tüccarların ticarî faaliyet alanını daraltıyordu. Özellikle kilisenin ahlâkî endişelerinden dolayı yaptığı uygulamalar olan “Âdil Fiyat” ve “Âdil Ücret” anlayışı; piyasa fiyatına doğrudan bir müdahale niteliğindedi. Bu müdahale, girişimcilerin daha fazla gelir etme arzusunu olumsuz yönde etkilemekteydi (Rosenberg ve Birdzell, 1992:55; Yalçın, 1991: 105). Ayrıca, faizin yasak olması da ticarî beklentileri azaltmaktaydı.

2. Müsadere (el koyma) uygulaması servet oluşumunu ve özel mülkiyetin yaygınlaşmasını engelliyordu.

3. Yol güvenliğinin olmaması, gemi taşımacılığının ise sadece Portekiz ve İspanya’da ve kısmen olması, malların taşınmasını zorlaştırmaktaydı. Genelde “fuarlar” ticarî mekân olarak kullanılmaktaydı.

4. Malî piyasaların olgunlaşmaması, alım satım işlemlerinde zorluklar meydana getirmekteydi.

Tüm bu zorluklara rağmen Orta Çağ’da “Yakın Doğu”, Batı tüccarlarının başlıca hedefi durumundaydı (Heyd, 2000:3). Çünkü girişimcilerin kâr fırsatlarını değerlendirebilecekleri ticarî hareketlilik oradaydı. Özellikle 1098 yılında düzenlenen I. Haçlı Seferi’yle birlikte Batı, Doğu’nun daha önceden kısmen tanıştığı mallarıyla yakın temasa geçmişti. Yunanların, Romalıların lezzet vermek için yemeklerinde kullandıkları baharatın, kendi üzerlerine sürdükleri ve evlerinin içine serptikleri güzel kokuların büyük bir kısmı ve kıymetli mobilyaların imalatında kullanılan fildişi Hindistan’dan sağlanıyordu. Giyimde kullanılan ipek Çin’den tedarik ediliyordu. Mücevherat için İran ve Hindistan’ın kıymetli madenleri ile Hint Denizi’nin incileri kullanılıyordu. Ayrıca, şeker ve pamuk da Suriye ve Kıbrıs’tan sağlanıyordu (Heyd, 2000:3-4). Ancak Orta Çağ döneminde Şark ticaretinin temelini, doğal üstünlüğü olan mal ve hizmetler oluşturmaktaydı. Batılı tüccarlar, farklı mal ve hizmetler üretebilmek, farklı ürünler geliştirmek veya üretim sürecini teknik bakımdan yenilemek için çabalarken; şark tüccarı daha çok tabiatın bahşettiği kaynakları ticaret konusu yapmıştır.³ Bundan dolayı, Batı için Doğu’yla yapılan ticaretin çok önemli bir getirisi vardı. Batı, Doğu’dan aldığı bu malları lüks tüketim için kullanılmaktaydı. Ancak Haçlı Seferi’yle birlikte Doğu’nun birtakım ticarî kurumları ve alışkanlıkları Batı tarafından ödünç alınmıştır. Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, XIII. yüzyıla kadar İslâm dünyası ve Çin, ticarî hayat bakımından Batı’dan çok daha üstün durumdadır (Rosenberg ve Birdzell, 1992:54; Çizakça, 1999:10).⁴

³ Aynı durum günümüzde de geçerlidir. Meselâ, petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynaklar şark ülkelerinin hemen hemen tek geçim kaynağıdır.

⁴ Bu duruma en güzel örnek Çizakça (1999)’nın *İslâm Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Ta-*

Piyasa

Orta Çağ tüccarları, gezgin olarak yaptıkları faaliyetlerini, daha kısa bir sürede ve daha az maliyetle yapabilmek için deniz ulaşımını geliştirmeye çalışmıştır. Ticaret hacminin artırılabilmesi ve coğrafi keşiflerin yaygınlaşması için gemi yapımında önemli gelişmeler meydana gelmiştir (Braudell 1982:361-369). Gemicilik konusunda ilk belirtiler Kuzey İtalya'daki Venedik, Ceneviz ve Floransa bölgesinde görülmüştür. Bu bölgeler, bir nevi, Batı'nın Doğu'ya açılan kapısı niteliğindedir. Aynı bölgede bulunan Portekiz ve İspanya'da, gemicilik konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeler Batı'da bir "Denizcilik Kanunu"nun yapılmasını zorunlu kılmiştır. Denizcilikle ilgili ilk kanun, Kuzey İtalya'daki *Amalfi* devletinde, girişimcilerin kendi kendilerine yaptıkları bir kanundur. İtalya'nın kabul ettiği bu kanunlar, daha sonra girişimcilerin faaliyetleri sonucunda tüm Şehir devletleri tarafından kabul edilmiştir. Aynı kanunları 1350'li yıllarda Baltık  lkeleri kabul etmiştir. Zamanla tüm Hristiyan Akdeniz  lkeleri de bu yasaları kabul etmiş ve bu sayede deniz taşımacılığı kurumsallaşmaya başlamıştır (Çizakça, 1999:15). Ticari faaliyetlerin uluslararası çapta yaygınlaşmasıyla birlikte, ortak değerleri ifade eden bir ticaret hukukunun oluşması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, ticaret hukukundaki gelişmeler, ekonomik m şevviklere göre belirlenmektedir. Uluslararası çaptaki faaliyetlerin, taraflar tarafından kabul edilmiş bir hukuksal zemine oturtulmasının temel amacı, oyunun kurallarını, yani kurumsal ticari yapıyı oluşturabilmektir.

Uluslararası ticari  st nl ğ  XV. ve XVI. yüzyıllarda en iyi değerlendirilen, Hollandalı girişimcilerdir. XV. yüzyıldan itibaren balıcılık ve gemicilik konusundaki başarılarıyla, önemli ekonomik üstünlük sağlamış olan Hollandalı girişimciler, Baltık ülkelerinden tahıl alıp onlara balık satmakta, Yakın Doğu ticaretiyle egzotik malları Avrupa'nın iç kısımlarına dağıtmaktaydı. Böylece, sözünü ettiğimiz girişimciler kısa sürede büyük sermaye birikimi elde etmişlerdir. Bir süre sonra Hollandalı tacirler, artık mal alıp satmanın ötesinde, biriktirdikleri mal  sermayeyle birlikte "bankacılık" işlevi görmeye başlamıştır.⁵ Bu gelişmelerle birlikte Hollanda, kendisinden önce daha güçlü gemicilik yapısına sahip olan İspanya ile bilhassa koloni imparatorluğuna sahip olan Portekiz'in konumunu üstlenen bir ülkedir.

ribi ile ilgili yaptığı çalışmadaki, İslâm Dünyasında VII. ve VIII. yüzyıllarda "Mudarabe" usul  iş ortaklığı anlayışının, Batı'da "Commenda" adıyla ancak XII. yüzyılda uygulanmaya başladığıyla ilgili tespittir.

⁵ Dünya ekonomisinde, Hollandalı girişimcilerin h kim olduğu dönem ve etkileri için bkz. Klein (1982:75-91). Ayrıca Hollandalı gezgin aile tüccarlarının ekonomik faaliyetleriyle ilgili olarak Klein (1965:474-490)'daki İngilizce  zet kısmına bakılabilir.

XV. ve XVI. yüzyıllarda gerçek bir ticarî üstünlüğe sahip olmuş olan Hollanda'nın ticarî faaliyetlerinde, tarım ve hatta sanayi ikinci derecede rol oynadığından, bu ülke âdeta ticarî ve malî kapitalizmin sembolü sayılmıştır (See, 2000:75). Hollandalılar, 1591 yılında, İspanya Kralı II. Philip'in bir sözleşmeyi iptal etmesi üzerine kârlı baharat ticaretinden mahrum kalınca, Hint Okyanusu ile ciddî olarak ilgilenmeye başlamışlardır. Ancak, başarısızlığa uğrayınca, Hint Okyanusu'nda yapacakları riskli işleri finanse etmek ve örgütlemek amacıyla küçük çapta şirketler kurmuşlardır. Bu şirketler daha sonra birleşerek, Hollanda Birleşmiş Doğu Hindistan Şirketi'ni oluşturmuştur (Çizakça, 1999:40).

Hollandalı girişimciler, Doğu Hint Adaları Şirketi'ni 1602 yılında (Clough, 1968:163), Amsterdam Bankası'nı ise 1609 yılında kurmuştur (Clough, 1968:199). Bu iki ticaret kurumu, daha sonra kurulacak olan ticarî kurumlara örnek teşkil etmiştir. Genel iktisat tarihi anlayışında, coğrafi keşiflerin ticarî hayatı geliştirdiği ifade edilmektedir. Aslında Hollandalı tacirlerin kurmuş olduğu ticaret kurumlarıyla birlikte, yeni pazarlar bularak daha geniş ticaret hacmini yakalayabilmek için, Hollandalı denizciler keşif amacıyla seferlere çıkarılmış, böylece yeni yerlerin keşfedilmesi sağlanmıştır. Bu seferlerin tüm masrafları girişimciler tarafından finanse edilmiştir (Küçükkalay, 2001:188-189)⁶. Hollandalı tacirler, ticarî faaliyetlerini hükümdarlara, prenlere borç vermeye kaydardıkları zaman, büyük miktarlarda parasal kayıpları söz konusu olmuştur. XVII. yüzyılda tarımsal üstünlüklerini daha iyi değerlendirebilen, ticarî üstünlüğünü uluslararası ticarete kullanmaya çalışan İngiltere, baş aktör olarak Hollanda'nın yerine sahnedeki yerini almıştır.

Toprak yapısındaki sorunları çözebilmek için "çitleme" veya "çevirme" olarak ifade edilen tarım mülkiyeti anlayışı, ilk defa İngiltere'de uygulamaya başlanmıştır. İngiltere, tarım politikasını, "ticarî tarım" anlayışı üzerine kurmuştur. Tarımsal artığı meydana getirebilmek için, İngiltere'de şu gelişmeler ortaya çıkmıştır (Deane, 1994:33):

1. En önemli etken, tarım arazilerinin "çitleme" veya "çevirme" yoluyla özel mülkiyete kavuşmasıdır.
2. Tarımda özel mülkiyet anlayışının gelişmesi, ticarî tarım anlayışını da geliştirmiştir. Bu durum yeni üretim tekniklerinin icat edilmesini sağlamıştır.
3. Tarımdan, gündelik geçimini sağlamanın ötesinde gelir elde etmeye başlayan girişimciler, yeniliklere açık ve yenilik yapmayı arayan bir ruha bürünmüşlerdir.

⁶ Sanayi devrimi öncesinde Hollanda'da meydana gelen ekonomik gelişmeler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Güran (1997:106-109).

4. Batı, tarımsal artığı pazara ulaştırma konusunda, merkeziyetçi siyasi ve bürokratik bir yapı yerine gezgin tüccarları kullanmayı tercih etmiştir.

Tarımla ilgili bu gelişmeler, ürün farklılaşmasını ve miktarını artırmıştır. Girişimciler ise tarımsal artığı pazarlara ulaştırma çabasıyla taşımacılık sektörünü geliştirmiş ve özellikle daha güvenli, taşıma kapasitesi yüksek, maliyeti düşük ve kısa zamanda gidilecek yere ulaşma imkânı sağlayan deniz taşımacılığı kullanılmaya başlanmıştır.

XII. yüzyıldan itibaren devam eden ekonomik faaliyetler, XVII. yüzyılda, Avrupa'nın her tarafına yayılmış ve bu dönem, uyanış hareketinin göze çarptığı bir dönem olmuştur. Yüzyıllarca kapalı bir tarım ekonomisi hayatı yaşayan Avrupa ticarî hayatı, köklü değişikliklere sahne olmuştur. Tarım ürünleri yeni pazarlar bularak hızla artmış, o zamana kadar boş kalan birçok toprak ekilmeye başlanmış, nüfus ve beden gücü talebi artmıştır (Yalçın, 1991:141).

Ama hâlen, en önemli sorun olan kilisenin baskısı devam etmekteydi. Girişimcinin önündeki bu engelin açılması bir bakıma zorunluymdu. Girişimcinin faaliyetlerinin tüm topluma önemli katkıları olduğu için, toplum olarak bu engellerin kaldırılması arzulanıyordu. Yani Katolikliğin bir hayli katı olan kurumlarının ve ticarî hayat üzerindeki baskılarının kaldırılması lâzımdı. Küçük bir başkaldırı ve tepki niteliği taşıyan Katolik Kilisesine protestolar, ayaklanmaya dönüşerek toplumu eski şekliyle bir arada tutan katı ideolojik yapıları kırmıştır. Protestanlığa ilk destek şehirlilerden gelmiştir. Protestanlık, girişimci kitlesinin yoğun olduğu bölgelerde daha serbest bir alan bulmuştur. Fakat, önemli olan, girişimcilerin, Protestan olduklarından dolayı kapitalist olması değil, kapitalist olduklarından dolayı Protestan olmasıdır. Bu durum girişimcilerin tutumlu olması, çok çalışması ve tasarruf hissi üzerine vurgular yapmıştır. Katoliklikten kalma alışkanlıklar yavaş yavaş terk edilmiştir. Protestan ahlâkından önce girişimciler, kazanç elde edince suçluluk duygusuna kapılırlar ve bundan dolayı gelirlerinin büyük bir kısmını kiliseye bağışlardı. Protestan ahlâkının yaygınlaşmasıyla birlikte, artık girişimciler yaptıkları üretim faaliyetinden utanmıyor ve kendilerinden sonra da faaliyetler devam etsin diye “veraset hak”larını kullanıyorlardı (Hill, 1998:41-43).

Batı dünyası, değer yargılarıyla hesaplaşarak, bağnaz ve tutucu tarzda ticarî hayata bakan *Katolik Kilisesi* anlayışını yumuşatmış, rasyonel insanı iş ve meslek adamı olarak ekonomik düzleme taşımış, burada sağlıklı bir iş organizasyonu inşa etmiştir. Protestanlar, bu türden faaliyetleri bir “calling”, yani dinî bir vecibe olarak görmekteydiler. Çalışarak, üreterek Tanrı'ya ulaş-

ma anlayışıyla hareket eden Protestan girişimciler, ticarethanelerini âdeta kendi kiliseleri hâline getirmişlerdir (Sayar, 1998:293-304; 2002:59-60).

Orta Çağ döneminde girişimcilerin ekonomik refahı artıran ve yaygınlaştıran bir unsur olmaları, siyasî ve hukuksal anlamda söz sahibi olmalarına da yol açmıştır. Orta Çağ'ın sonlarına doğru siyasî otoritenin kaynağı ve niteliklerinde de bazı köklü değişimler söz konusudur. Artık baronların, lordların, kilise ve loncanın her konudaki sınırsız egemenliği zayıflamaya; lonca ve baron etkisinin simgelediği “yerellik” ilkesi terk edilmeye başlanmıştır. Öte yandan, kilisenin temsil ettiği “evrensellik” görüşleri de gerilemektedir. Bunun yerine, millî sınırlar yaygınlaşmakta, merkezî otoriteye sahip olan krallıklar güç kazanmaktadır. Artık halkın babalığını yapma hakkı papaz ve aristokratlardan krallara geçmeye başlamıştır (Yalçın, 1991:143).

Özet olarak, 18. yüzyıla kadarki dönem, genel ifadesiyle, “ticarî kapitalizm” dönemi olarak ifade edilmektedir. Yani bu dönem, ticarî faaliyetin egemen olduğu bir kapitalist dönemdir. Ancak bu, hiçbir endüstri faaliyetinin olmadığı anlamına gelmez. Tam aksine, Orta Çağ'ın son dönem İtalya'sının ve Floransa'nın tekstil imalatı vardı. Ayrıca üretim teçhizatına sahip olan girişimciler ve bunların yanında çalışan işçiler söz konusuydu. Ancak, özellikle tarımsal aletlerin yapımında kullanılan metallerin geliştirilmesi ve yeni madenlerin bulunarak üretim tekniklerinin iyileştirilmesi, İngiltere'deki sanayi devrimini gerçekleştiren İngiliz girişimcileri beklemekteydi.

2. Sanayi Devrimi Sonrası Girişimcilik (Sanayi Dönemi)

Sanayi devrimi kavramını ilk kullanan, meşhur tarihçi Arnold Toynbee (1884)'dir. Toynbee, sanayi devriminin başlangıç tarihini 1760 olarak kabul etmiştir.⁷ Ancak kendisi, bu sürecin köklü bir geçmişin ürünü olduğunu belirtmektedir. Sanayi devrimi ilk önce, ticarî dönemdeki başarılarıyla kendini gösteren İngiltere'de (Büyük Britanya'da) belirmiştir (Toynbee, 1884:1-5). Bu devrim, daha önce de ifade edildiği gibi, bir hükümdarın, devlet idaresinin veya bir bilginin keşfi değildir; doğrudan doğruya kâr arama güdüsüyle hareket ederek, riski göze alabilen müteşebbis sınıfının eserdir. Ama şunu açıkça söyleyebiliriz ki, bazı hükümdarların ve devlet idaresinin girişimsel faaliyetlere engel olmamasının veya müdahale etmemesinin, girişimsel sürecin ortaya çıkmasında çok önemli katkısı olmuştur. Sanayi devriminin ilk önce İngiltere'de baş göstermesinin temel sebeplerinden biri de budur.

⁷ Sanayi devriminin başlangıç süreciyle ilgili tartışmalar için bkz. Güran (1997:114).

İnsanlık tarihi boyunca meydana gelen gelişmelerin (tarımın ve meta- lürjinin gelişmesi, coğrafi keşifler ve şehir devletlerinin ortaya çıkması) hiç- biri insanlık üzerinde sanayileşmenin ortaya çıkması kadar derin bir etki yapmamıştır. Zorunlu olarak kapitalist ekonomik yapı ve toplum biçi- minde gerçekleşmiş olan bu gelişmenin, belki de bir süre için, tek bir öncü ülkeye bağımlı, tek bir “liberal” dünya ekonomisi biçiminde doğması da kaçınılmazdı. İşte bu ülke İngiltere’ydi (Hobsbawm, 1998:21).⁸

Sanayi devriminin girişimcilik açısından temel dinamiklerini şöyle özet- leyebiliriz (Deane, 1994:1):

1. Geleneksel üretim biçiminin değişmesiyle birlikte, aile ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde yürüyen bir ilişki değil de ortaklık ve çıkara dayalı ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması.

2. Ekonomik faaliyetin yerel pazarlara, ülke çapındaki pazarlara ve ulus- lararası pazarlara açılması; bu sayede yavaş yavaş uzmanlaşmanın başlaması.

3. Nüfusun kırsal kesimden şehirlere göç etmesi; bu sayede şehirleşme- nin artması.

4. İşgücünün temel mallar üretiminden mamul mallar ve hizmetler üre- timine kayması.

5. Toprak dışındaki üretim araçlarının, yani sermaye sahipliğinin ve bu üre- tim araçlarıyla olan ilişkinin belirlediği yeni sosyal ve mesleki sınıfların doğması.

6. Sermaye kaynaklarının üretim sürecinde daha yaygın olarak kullanılması.

7. Sermeye birikim süreci sonucunda, kazanılan pratik bilgi ile modern bilim konusunda çalışmaların yapılması; bu sayede teknik icatların hız ka- zanmaya başlaması ve bu icatların teknolojik gelişmeye alt yapı hazırlaması.

Yukarıda belirtilen tüm gelişmeler, ticarî kapitalizm döneminde elde edilmiştir. Sanayi devriminin en önemli etkisi, teknolojik ilerlemeden çok iktisadî örgütlenme tarzında meydana getirdiği değişikliktir. Sanayi devri- miyle birlikte lonca sistemiyle zanaatkâr yetiştirmeye son verilmiş (Braudel, 1982:314-315), müsadere kaldırılmış, ticarî sözleşmeler artmış ve özel mülkiyet yaygınlaşmıştır. Özel mülkiyet alanının genişlemesi, girişimcilik faaliyetlerini de artırmıştır. Çünkü mübadele, mülkiyeti gerektirmektedir. Mübadele hacminin genişletilebilmesi için ticarî faaliyetlerin artması, yani mübadeleye konu olabilecek daha fazla miktarda özel mülkiyetin bulunma- sı gerekmektedir.

⁸ İngiltere’nin iktisadî faaliyetlere sıfırdan başladığını ifade etmek mümkün değildir. İngiltere, şe- hir devletlerinden kalma ekonomik ve kültürel bakiyeyi devralmıştır. Amsterdam tacirlerinin yeni mekânı artık Londra olmuştur.

Bu değişikliklerle birlikte, Orta Çağ dönemindeki merkantilist iktisat politikasından uzaklaşmış ve “ülke insanı için her şeyi üretebilmek değil, tüm dünya için en iyi üretebildiğini üretmek” ve “pahalya ürettiğini ucuza üretenen satın almak” anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır. Kısacası, bir iş bölümü ve serbest mübadele dönemine girilmiştir.⁹

Şüphesiz, sanayi devrimi döneminde tarımsal verimliliğin yükselmesinde, teknolojik gelişmelerden daha önemli olan, 1790-1870 döneminde elle kullanılan araçların teknik olarak gelişmesi ve hububatın daha erken biçilmeye başlanmasıdır. İngiltere’de 1700 yılında tohum ekme makinesi yapılmış ve bu makine 1730’larda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1780 yılında ise harman makinesi üretim sürecine dahil edilmiştir. Bu gelişmelerin yaşandığı dönem İngiltere’de “çitleme hareketinin”¹⁰ başladığı dönemdir (Deane, 1994:45). Diğer bir ifadeyle, özel mülkiyetin toplum tarafından genel kabul görmesi, insanların, yaratıcılık imkânlarını ve toplumsal ihtiyaçları daha iyi sezebilmesine yol açmıştır.

Tarımsal gelişmelerle birlikte, 1750’lerden sonra İngiltere’de, tekstil sektöründe de makineleşme¹¹ gelişmeye başlamıştır. Aynı dönemde kâğıt yapımıyla ilgili önemli gelişmeler olmuştur. Teknik yönden bakıldığında sanayi devrimi, beşerî hünerin iktisadî üretime uygulandığı dönemdir. Sanayi devrimi, İngiltere’nin, hiçbir ülkenin tarihte gösteremediği bir performans göstermesini sağlamıştır. Bilimdeki ve entelektüel yapıdaki genel gelişmeler, bu dönemle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. 1750’lerden 1850’li yıllara gelindiğinde, makineleşme sayesinde İngiltere’nin üretimi 17 kat artmıştır (Coleman, 1998:106; See, 2000:95). İngiltere, XIX. yüzyılın başlarında kendi kendini finanse edebilecek bir imalat sektörüne sahipti. Ancak, İngiltere, sanayi devrimi öncesinde Hollanda’da ve diğer ülkelerde

⁹ Sanayi devrimi dönemindeki “laissez-faire” politikalarının etkileri için bkz. Ashton (1964:88-97)

¹⁰ Çitleme faaliyetleriyle ilgili ilginç bir bilgi olarak, farklı maddelerin (taş, tahta, çalı, tel) çitleme için kullanılması verilebilir. Çitleme faaliyetinin yaygınlaşmasıyla birlikte, çitlemede kullanılan maddelerle ilgili önemli bir sektörel yapı ortaya çıkmıştır. Meselâ, 1871 yılında, ABD Tarım Bakanlığı’nın yaptığı hesaba göre, ülkedeki çitlerin toplam maliyeti ulusal borca eşitti ve çitlerin yıllık onarım gideri de federal vergiler ile eyalet vergilerinin tümünün toplamından fazlaydı. Düşük maliyetli alternatif çitlere acil ihtiyaç bulunduğu için de pek çok farklı çit tipi denenmiştir. Bu gelişmeler aslında özel mülkiyet alanının genişlemesinin iktisadî refah üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Nihayetinde, “kalkınma kutupları” olarak ifade edilen Hollanda, İngiltere ve ABD gibi ülkelerin iktisadî refaha ulaşmalarındaki başlangıç noktası “özel mülkiyet” olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Basalla (2000:67-73).

¹¹ Bu icatlar (Küçükkalay, 1997:60): 1716’da ipek bükme için çıkarılan, 1733’de dokuma mekiğinin, 1735’de demir cevherinin kok enerjisine dayalı dökümünün, 1750’de hafifletilmiş çeliğin bulunması ve ilk çelik fabrikasının açılması; 1764’de buhar makinesinin, 1767’de iplik eğirme tezgahının, 1785’de dokuma tezgahının bulunması; 1789’da demir ve çeliğin ocakta işlenmesidir.

Piyasa

meydana gelen şirketleşme faaliyetlerini, sanayi devrimi sonrasında başara-bilmiştir. 1844 yılında İngiltere’de büyük çapta işler yapan 100’den fazla firma vardır (See, 2000:112).

Batı, iktisadî bakımdan gelişmesinde, yenilikleri uygulayacak kapasiteye, yenilik için gerekli itici güç ve güdüye, yenilikçi düşünce kaynağına ve gelişmeye ve yeniliğe karşı direnen etkili toplumsal güçlerin müdahalelerinden korunma yeteneğine sahip bir toplumsal sınıfa ihtiyaç duymuştur (Rosenberg ve Birdzell 1992:54). Nihayetinde, sanayideki gelişmelerle birlikte, toplumsal yapıda önemli değişiklikler meydana gelmiş ve bir burjuva sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu sınıf, girişimcilerden teşekkül etmişti; ancak, bu dönemle birlikte işveren ve işçi arasında hasetlikler de ortaya çıkmaya başlamış ve sonuçta İngiltere içinde, burjuva sınıfına tepki olarak, bir iç ayaklanma meydana gelmiştir.¹² Bir yanda kapitalist işverenler, diğer yanda ücret karşılığında emeklerini satan işçiler. Sadece aldıkları ücretle geçinen çok sayıda kişi olmakla birlikte, birçok kişi de hâlâ geçmişin bağımsız zanaat-kârlarının gerilemiş versiyonu gibi, boş zamanlarında yapabilecekleri bir iş peşinde olan küçük toprak sahibi ve yarı zamanlı (part-time) küçük girişimci durumundaydılar. Makineleşmeye ve sanayinin gelişmesine karşı bu grubun, iç ayaklanmalara varacak tarzda, yoğun bir tepkisi söz konusudur (Hobsbawm, 1998:61-62). Bu iç ayaklanmalar, İngiltere’yi ciddi bir şekilde yıpratmıştır. İngiltere, dünya ekonomisindeki hâkimiyetini gitgide kaybetmeye başlamış ve XX. yüzyılın yeni lider ülkesi olacak ABD’ye doğru ciddi bir göç¹³ dalgası söz konusu olmuştur (Langlois, 2000:30).

Hem ticarî dönemdeki hem de sanayi devrimi dönemindeki girişimcilik faaliyetleri, ülke ekonomilerinin kaderini belirleyici nitelikte olmuştur. Girişimcinin kişisel çıkar peşinde koşma arzusu ve çabası, tüm toplumun gelişmesine katkılar sağlamıştır. Tarihsel süreçte meydana gelen bu gelişmeler, aşamalı olarak iktisadın temel kurumlarının ortaya çıkmasına da imkân vermiştir. Meselâ, “çitleme” hareketiyle özel mülkiyet anlayışı benimsenmeye başlanmış, lonca sistemi lâğvedilmiş ve bu sayede serbest teşebbüs için gerekli ortam teşekkül etmiştir. Son olarak, kilisenin fiyat ve faiz dene-timi konusundaki baskısı giderilerek, “piyasa fiyatı” esas alınmaya başlan-

¹² İngiltere’nin iktisadî gelişmesindeki önemli nedenlerden biri olan “iç ayaklanmalar” ve “işçi-işveren” çatışmaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Hobsbawm (2000) ve Tilly (2001).

¹³ Hatta 1881-1900 yılları arasında Avrupa’dan 4 milyona yakın kişi, 1901-1910 yılları arasında ise 9 milyon kişi, yani toplam 13 milyon kişi, otuz yıllık bir süreçte ABD’ye göç etmiştir. Bu dönemde Osmanlı’dan da, çoğu gayrimüslim olmakla beraber, ABD’ye doğru ciddi bir göç söz konusudur. Nihayetinde nüfusu 1790’larda 4 milyon olan ABD, 1870’de 40 milyon ve 1915’te de 100 milyon nüfusa sahip bir ülke olmuştur.

miştir. Kısaca, piyasa ekonomisinin en önemli üç temel kurumu olan; *özel mülkiyet, serbest teşebbüs ve piyasa fiyatı (serbest mübadele)* ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, 1776 yılında Adam Smith tarafından formüle edilerek, bilimsel bir disiplin çerçevesinde kaleme alınmıştır.

Kaynaklar

ASTHON, T. S (1964), *The Industrial Revolution 1760-1830*, Oxford University Press, New York.

BASALLA, George (2000), *Teknolojinin Evrimi*, TÜBİTAK Yayınları, Çev. Cem Soydemir, 7. Basım, Ankara.

BRAUDEL, Fernand (1985), *Civilization and Capitalism 15th-18th centuries*, Vol II, The Wheels Of Commerce, Fontana Press, USA.

CLOUGH, B. Shepard (1968), *European Economic History: The Economic Development of Western Civilization*, Second Edition, McGraw-Hill, USA:

COLEMAN, D.C. (1998), "Endüstriyel Büyüme ve Endüstriyel Devrimler", Ed. David S. Landes, *Kapitalizmin Doğuşu*, İnsan Yayınları.

ÇİZAKÇA, Murat (1999), *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev. Şehnaz Layikel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,

DEANE, Phyllis (1994): *İlk Sanayi İnkılabı*, Çev. Tefik Güran, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

GÜRAN, Tefik (1997), *İktisat Tarihi*, Acar Matbaacılık, İstanbul.

HEYD, W (2000), *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara.

HILL, Christopher (1998), "Protestanlık ve Kapitalizmin Ortaya Çıkışı", Ed. David S. Landes, *Kapitalizmin Doğuşu*, İnsan Yayınları.

HOBBSAWN, Eric (1998), *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

HOBBSAWN, Eric (2000), *Devrim Çağı 1789-1848*, Çev.B. Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

KENT, A. Calvin (1986), "The Rediscovery of the Entrepreneur", Ed. Gary Libecap, *Advances in The Study of Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth* içinde, Vol.I, JAI Press Inc, London.

KLEIN, W. Peter (1965), *The Tripy Family in the 17. century* (De trippen in de 17. eeuw), Assen, Van Gorcum.

KLEIN, W. Peter (1982), "Dutch Capitalism and the European World -Economy", Ed. M. Aymard, *Dutch Capitalism and Wold Capitalism* içinde, Cambridge University Press, London.

- KÜÇÜKKALAY, A. Mesud (1997), “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF. Dergisi*, Sayı;Güz-2.
- KÜÇÜKKALAY, A. Mesud (2001), *Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler –Avrupa ve Osmanlı Devleti-*, Çizgi Kitabevi Yayınları 31, Konya.
- LANDES, S. David (1969), *The Unbound Prometheus*, Cambridge University Press, New York.
- LANDES, S. David (ed) (1998), *Kapitalizmin Doğuşu*, İnsan Yayınları, Çev. Süleyman Gündüz, 2. Baskı, İstanbul.
- LANDES, S. David (1998), *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*, W. W. Norton & Company.
- LANGLOIS, Georges vd.(2000), *20. Yüzyıl Tarihi*, Nehir Yayınları, Çev. Ömer Turan, İstanbul.
- MEHMED CAVİD BEY (2001), *İktisat İlmi*, Çev. Sema-Orhan Çakmak, Liberte Yayınları, Ankara.
- RAICO, Ralph (2002), “Kapitalizm ve Tarihçiler: Kapitalizm Hakkında Mitler”, Çev.Mehmet Tanılır, *Piyasa Dergisi-I*, Ankara.
- ROSENBERG, Nathan ve L. E. Birdzell (1992), *Batı Nasıl Zengin Oldu-Endüstri Dünyasının Ekonomik Değişimi*, Form Yayınları, İstanbul.
- TEZEL, Y. Sezai (1994), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, III. Baskı, İstanbul.
- TILLY, Charles (2001), *Avrupa’da Devrimler 1492-1992*, Çev. Özden Arıkan, Yeni Binyıl Yayınları, Medya Ofset, İstanbul.
- SAYAR, Ahmed Güner (1998), *Sabri F. Ülgener: Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- SAYAR, Ahmed Güner (2002), “Ahmed Güner Sayar İle İktisat Üzerine Söyleşi”, İktisat Sohbetleri, Röp. Fuat Oğuz-Orhan Çakmak, *Piyasa Dergisi* Bahar-2.
- SEE, Henri (2000), *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, Çev. Turgut Erim, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- TOYNBEE, Arnold, “Lectures on the Industrial Revolution in England, 1884”, <http://www.Socseru2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3113/toynbee/indrev>.
- YALÇIN, Aydın (1991), *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Aydoğdu Ofset, Ankara.
- WOODS, E. Thomas (2002), “Yitik Bir Masal: Endüstri Devrimi”, Çev. Emrah Akkurt, *Piyasa Dergisi* Bahar-2.